

אבוד רהם

- על תפילת שמונה עשרה -

אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך. פסוק הוא (תה' נא, יז) והוא על דרך (משלי טז, א), לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון והוא מבקש מאת השם לשים מענה בפיו בתפלתו. וזה השם כתוב באל"ף דל"ת. וכתב ה"ר שמואל בן חפני שהפרש שיש בין ה' באל"ף דל"ת ובין יו"ד ה"א וזו הא הוא כשתהיה כוונת אמרו שהוא אדון הנבראי ואינו מדבר כנגד עצמו אז יכתב יו"ד ה"א. וכשתהי' כוונת אמרו כנגד עצמו שיאמרו אדני וגבירי ורבוני אז יכתב באל"ף דל"ת כדין כל הדברים שמדבר האדם כנגד עצמו שיש בסופם יו"ד. והראיה על זה מאמר הנביא (תה' לה, כג) העירה והקיצה למשפטי אלהי ואדני לריבי. פירושו אלהי ורבוני, וכן אמרו (שם ל, ט) אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן הראשון ביו"ד הא והשני אל"ף דל"ת, ירצה לומר שאני קורא אליך לשני ענינים בעבור שאתה אדון כל הנבראים ובעבור שאתה אדוני אני בעצמי וכבר הטבת אליהם בכלל ואלי בפרט. וכתוב בחדושי רב"ש שלכך קבעו רז"ל ה' שפתי תפתח בתחלת התפלה מפני שהתפלות כנגד תמידין תקנום כמו שפירשנו למעלה ופסוק זה הוא כתוב קודם זבח שנא' אחריו (תה' נא, יח) כי לא תחפוץ זבח ואתנה. ואח"כ הוא מקשה על זה הפירוש ואומר שאינו טעם נכון שאם כן זה שמקשה בפ"ק דברכות אמאי לא תקנו יהיו לרצון בתחלה היה מתרץ שזה עדיף מפני שכתוב קודם זבח. ומצאתי כתוב הגהה בספר של אלו החדושים ויש לומר שטעם נכון הוא. וזה שמקשה בגמרא למה לא תקנו יהיו לרצון בתחלה מפני שכן עדיף לפי שהוא לשון גאולה שנאמר וגואלי ויהיה סמוך גאולה לתפלה ולמה תקנוהו לבסוף ותימה הוא למה לא היה מתרץ לו שזה עדיף מפני שהוא כתוב בסוף המזמור דאלמא על מה שהזכיר תחלה קאי ע"כ.

ברוך אתה ה' אלהינו כבר פירשנו בהקדמת הספר הזה שיש בברכה זו מלכות. ואמר **ואלהי אבותינו** וחזר ואמר **אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב** ע"ש שכן אמר הקדוש ברוך הוא למשה (שמות ג, טז) כה תאמר אל בני ישראל אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו'. האל הגדול הגבור והנורא פסוק הוא (דב' י, יז) ואפשר שרמז בשלש לשונות אלו לשלשה עולמות שהם עולם העליון והוא עולם המלאכים ועולם התיכון והוא עולם הגלגלים והכוכבים ועולם השפל והוא עולם המעשים. **הגדול** כנגד עולם המלאכי' לפי שהשם הוא הגדול שבכולם. **והגבור** כנגד עולם הגלגלים לפי שהשם מסבב הגלגלים בגבורה. **והנורא** כנגד עולם המעשים שע"י נוראותיו שעושה עם שוכני בתי חומר ניכר שהוא נורא. ואחר שזכר שבח הקדוש ברוך

הוא בשלשה עולמות אמר כי הוא אל עליון שליט בכולם. **אל עליון** ע"ש (ברא' יד, יט) וברוך אל עליון. **גומל חסדים טובים** על שם (ישעיה סג, ז) אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו. טובים יותר מגמילות חסדי האדם והוא על שם (תהלים קמה, ט) טוב ה' לכל. **קונה הכל** על שם (שם) קונה שמים וארץ וכן (ישעיה מה ז) אני ה' עושה כל אלה כדמתרגמינן עשה לי את החיל הזה (דברים ח, יז) קנה לי ית כל נכסיה האלין. **וזוכר חסדי אבות** שנאמר (ויקרא כו, מב) וזכרתי את בריתי יעקב וגו' וכתוב (ירמיה ב, ב) זכרתי לך חסד נעורייך. **ומביא גואל** על שם (ישעיה סט, כ) ובא לציון גואל. ואמר **חסדי אבות** אצל הגאולה כלומר זוכר חסדי אבות לבניהם לגאלם ואף אם תמה זכות אבות מביא גואל **לבני בניהם**. **למען שמו** ע"ש (ישע' סג, טז) גואלנו מעולם שמך. באהבה ע"ש (ירמ' לא, ג) ואהבת עולם אהבתיך. וכל זה הלשון הוא הווה על העבר ועל העתיד כלומר בכל יום גומל חסד וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם, כי גאל את ישראל ממצרים והם היו בני בניהם של אבות וגם גואלנו בכל יום ועתיד לגאלנו. מלך ע"ש (ישע' לג, כב) ה' מלכנו. **עוזר** ע"ש (תה' לז, מ) ויעזרם ה'. **ומושיע** ע"ש (ירמיה יד, ח) מושיעו בעת צרה. **ומגן** ע"ש (דברי' לג, כג) מגן עזרך. **בא"י מגן אברהם**, שנאמר (ברא' טו, א) אל תירא אברהם אנכי מגן לך. ועל שם שאמר משה בסוף ברכתו (דב' לג, כט) עם נושע בה' מגן עזרך. אנו אומרים שלשתן בחתימה עוזר בחסד ומושיע בגבורה ומגן בזכות אברהם.

גרסינן בברכות בפרק אין עומדין (לד, ב) ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן באבות תחלה וסוף. בהודאה תחלה וסוף. ובירושלמי מפרש הטעם באבות (בראשית כד, כח) ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלהי אדוני אברהם ובהודאה ואשתחוה למלך ואברך למלך ומתרגמים ומודינא למלכא. ואם בא לשחות בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. (בר' כח, ב) אמר ר' תנחומא, אמר ר' יהושע בן לוי המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדר' פירוש שיהיו בולטים הקשרים שבפרקי חוליותיו לאחוריו והוא מלשון (ב"ב פ, ב) פקק הגפן שהוא קשר שבגפן שהוא בולט לחוץ. עולא אמר עד שיראה איסר כנגד לבו פירש רבינו האי שייכוף ראשו כאגמון עד שאם היה איסר מונח בקרקע כנגד לבו שיראה אותו ולא שישחה גופו וראשו זקוף. ורש"י פירש שיכרע עד שיראה ב' קמטים אחד למעלה מן הלב ואחד למטה וכרוחב איסר ביניהם. ור' חנינא אמר כיון שנענע בראשו שוב אינו צריך. אמר רבא והוא דמצער נפשיה ומתחזי כמאן דכרע אלא שאינו בריא ואינו יכול לכרוע כראוי. וכריעות אלו הם כדי שיזכור לפני מי הוא עומד וכי סופו להיות עפר. ד"א לרמוז כדי לסמוך ברכה מלמעלה למטה. וכשיזכור השם יזקוף כי רם ה' ושפל יראה (תה' קלח, ו), וכן הוא אומר (שם קמו, ח) ה' זוקף כפופים כלומר כשיזכור שם ה' יהיה זוקף הכפוף. רב ששת כי הוה כרע כרע כחזירא כי זקיף זקיף כחויא (ברכות יב, ב) פרש"י כחזירא כשבט שביד האדם שאדם חובטו כלפי מטה בפעם אחת כך יכרע במהירות בפעם אחת, וכשהוא זוקף זוקף בנחת ראשו תחלה ואחר כך גופו שלא תראה עליו כמשוי כמו הנחש כשהוא זוקף מגביה ראשו מעט ואחר כך גופו מעט מעט. ורבינו האי פירש חזירא הוא א' ממניי הקוצים שמצוי בבבל שקורין אותו אל חזיר' וראשו כפוף וכן יכרע שלא יכרע מאמצע מתניו וראשו כפוף ועומד אלא יכוף את ראשו כאגמון ויכרע וזה כפי שפירש עד שיראה איסר כנגד לבו.

אתה גבור לעולם ה' על שם (ישע' מב, יג) ה' כגבור יצא. ואמר בתחלת ברכה זו לשון גבורה שכל אלה שמזכיר בברכה זו הם בגבורה כמו שנפרש. ומזכיר בברכה זו שלשה פעמים תחיית המתים הראשונה **מחיה מתים אתה** והשניה **מחיה מתים ברחמים רבים** והשלישית **בא"י מחיה המתים**. והטעם כי בשלשה ענינים הקדוש ברוך הוא מחיה המתים: הראשונה כשאדם ישן על מטתו והרי הוא חשוב כמת ואומר (תה' לא, י) בידך אפקיד רוחי. והקב"ה מעלה עננים ומוריד טללים וגשמים כדי לפרנסו ומחזיר לו נשמתו לכך נסמך זה לזה, **מחיה מתים אתה רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם** כי זו מורה בתחית המתים לגוף בקומו

ממטתו, והשנית בענין ירידת הגשמים כדאמרי' בפרקא קמא דתעניות (תענית ז, א) אמר רבי אבהו גדול יום הגשמים יותר מתחיית המתים דאלו תחיית המתים לצדיקים ולא לרשעים שנאמר (דניאל יג, ה) ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ואלו גשמים לצדיקים ולרשעים. והשלישי בענין תחיית המתים לעתיד לבא שאנו חותמין בא"י מחיה המתים שאז עיקר זכירת תחיית המתים, והיינו דאמרינן בבבא מציעא בפרק השוכר את הפועלים (פד) ר' גזר תעניתא אנחתינהו לר' חייא ובניו קמי תיבותא אמר משיב הרוח נשיב זיקא מוריד הגשם אתא מיטרא. כי מטא לאדכורי תחיית המתים רעש עלמא. וכתב הרי"ף אף על גב דמקמי משיב הרוח ומוריד הגשם איכא מחיה מתים אתה, זה לא קשה דדוקא למשיב הרוח נשיב זיקא ולמוריד הגשם אתא מיטרא מפני שאז עיקר תפלת הגשם והרוח שבברכה זו, אבל תחיית המתים שהברכה חתומה בה לא היו מרגישים עד החתימה שאז הי' עיקר זכירת תחיית המתים ע"כ.

מחיה מתים אתה ע"ש (ישעיה כו, יט) יחיו מתוך. **רב להושיע** ע"ש (שם סג, א) אני מדבר בצדקה רב להושיע וע"ש שהמטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש והושיע מהם לוט ושתי בנותיו לעין כולם ועל כרחם. **משיב הרוח ומוריד הגשם** על שם (תהלים קמז, יח) ישב רוחו יזלו מים. והוא בגבורה שכל טיפה וטיפה יורדת ממקום גבוה ואין הרוח מפזרתן אלא יורדין למקום שהקב"ה חפץ וזאת היא גבורה שאין כמוה. ובגשם תלויה תחיית המתים כמו שאמרנו. וכתב (איוב ה, ט) לעושה גדולות ואין חקר וגו' וסמיך ליה הנותן מטר על פני ארץ וגו'. ובימות החמה שאין מזכירין גבורות גשמים מזכירין טל, וטל ג"כ נקרא תחיה על שם שיחיו המתים בטל שנאמר (ישעיה כו, יט) הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך. וגם בירידת הטל יש גבורה גדולה שהוא יורד בכל יום ואינו נמנע.

מכלכל חיים בחסד על שם (תה' קלו, כה) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו שמכלכל אותם במזונות ובשאר צרכיהם שתי פעמים ביום או שלשה, היינו דאמרינן בפ' ער"פ (ק"ח, א) אמר רבי אליעזר קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף שנאמר לגזור ים סוף לגזרים וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר. שאם יעשה אדם מלבוש אחד יהנה ממנו שנה או שנתים והמזון מעת לעת. ואמר בחסד כלומר זה שעושה הוא בחסדו ולא בצדקת הבריות. ואמרינן בפרקא קמא דתענית (ב, א) אמר רבי יוחנן שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של גשמים מפתח של חיה מפתח של תחיית המתים. של גשמים שנאמר (דברים כח, יב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב. של חיה שנאמר (ברא' ל, כב) וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה. של תחית המתים שנאמר (יחז' לז, יג) וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם. במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה, שאמר (תה' קמה, טז) פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון. ומקשי ורבי יוחנן מאי טעמא לא חשיב לה להא, ומתרץ אמר לך גשמים היינו פרנסה. וסימן לאלו הארבע מפתחות מפתח פירוש מ' מטר פ' פרנסה ת' תחיית המתים ח' חיה. **מחיה מתים ברחמים רבים** כמו שפירשנו ועוד הולך ומפרש כיצד מחיה מתים ברחמים רבים כי הוא **סומך נופלים** על שם (שם קמה, יד) סומך ה' לכל הנופלים כי פעמים שיפול אדם ויחשבוהו הרופאים כמת והשם סומכו ומחייהו, **ורופא חולים** ע"ש (שמות טו) כל המחלה וגו' כי אני ה' רופאך. כי פעמים שיגיעו עד שערי מות והשם רופא ומחייה אותם. **ומתיר אסורים** ע"ש (תה' קמו, ז) ה' מתיר אסורים שגם הם חשובים כמתים שחיו. **ומקיים אמונתו לישיני עפר** על שם (דניאל יב, ב) ורבים מישיני אדמה עפר יקיצו, כלומר כשם שמקיים אמונתו עם החיים ומרפא אותם כך עתיד לקיים עם המתים. וי"מ ומקיים אמונתו לישיני עפר שמזכיר השבועה שנשבע לאברהם יצחק ויעקב שנקראו ישיני עפר והראשון עיקר. מי כמוך בעל גבורות אלו שאמרנו והוא על שם (ישעיה מד, ז) ומי כמוני יקרא. ומי דומה לך על שם (ישעיה מ, יח) ואל מי תדמיון אל. **מלך ממית ומחיה** על שם (ש"א ב, ו) ה' ממית ומחיה. שהוא ממית ומחיה בהרבה ענינים כמו שאמרנו. **ומצמיח ישועה**, על שם (ישעיה סא, יא) יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים.

ונאמן אתה להחיות מתים. כלומר ומעתה יש להאמין שאתה מחיה המתים. **בא"י מחיה המתים.** אמרי' במדרש (מד"ת לא) אמונים נוצר ה' אלו שאומרים אמן באמונה אומר שליח צבור מחיה המתים והם עונים אמן ועדיין לא ראו תחיית המתים אומר גואל ישראל והם עונים אמן ועדיין לא נגאלו ואף על פי שנגאלו הרי חזרו ונשתעבדו, אומר בונה ירושלים והם עונים אמן אף על פי שעדיין היא בחורבנה הוי אמונם נוצר ה'.

אתה קדוש על שם (ישעיה ה, טז) והאל הקדוש נקדש בצדקה. **ושמך קדוש** על שם (שם נו, טו) וקדוש שמו וכנגד זה **וקדושים בכל יום יהללוך סלה** אלו ישראל שנאמר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו. **כי אל מלך גדול** שנאמר (מלאכי א, יד) כי מלך גדול אני, וכתוב (תה' פו, י) גדול אתה. **וקדוש אתה** כמו שאמרנו. והמון העם אינם אומרים כי אל מלך גדול וקדוש אתה. ובסדורי הגאונים ישנו ונכון לאומרו מהטעם שאפרש לקמן. **בא"י האל הקדוש** שנאמר (ויקרא יט, ב) כי קדוש אני ה'. אתה מוצא כי לא נתקן מלך בחתימות שמונה עשרה ברכות כלם אלא בארבע ברכות בלבד. והן שלש ראשונות אלו וברכת השיבה שופטינו. והטעם מפני שחתימות שלש ברכות ראשונות אלו רומזות לאבות כי חתימת ברכה ראשונה היא מגן אברהם וחתימת ברכה שנייה מחיה מתים כנגד יצחק, על שם שלקח אביו בידו הסכין לשוחטו במצות הבורא והי' חשוב כמת ואח"כ לא הניחו הבורא לשוחטו והרי כאלו החיה אותו. וחתימת ברכה שלישית האל הקדוש כנגד יעקב ע"ש שהיתה מטתו שלימה וקדושה שלא יצא ממנו זרע פסול. וחתימת מלך אוהב צדקה ומשפט רומזת לדוד המלך היושב על המשפט ולפיכך תקנו בסוף ארבעתן מלכות בעבור חשיבות שהן רומזות לאבות ולדוד והוא ע"ש מה שנאמר לדוד (ש"ב ז, ט) ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ, כנ"ל. ואח"כ מצאתי שפירש הריב"א נר"ו כי מפני ששלש ראשונות הם כנגד ג' אבות ונאמר בהם אלהות אמר כנגדם שלש מלכיות, ומלך אוהב צדקה ומשפט כנגד מה שכתוב אלהי דוד אביך וכן כתוב (תה' קמה, א) ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד. ואמר (שם קמו, י) ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון וגו':

אתה חונן לאדם דעת. על שם (תהלים צד, י) המלמד אדם דעת ועל שם (שמות לג יט) וחנותי את אשר אחון. **ומלמד לאנוש בינה.** ע"ש (מ"א ה, ט) ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד. **חננו מאתך דעה ובינה והשכל** ע"ש (ירמיה ג, טו) ורעו אתכם דעה והשכל.

השיבנו אבינו לתורתך על שם (נחמיה ט, לד) ואבותינו לא עשו תורתך. אמרו רז"ל יאמר אבינו שנהיה חביבין לפניך כבן. ועוד השיבנו אבינו לתורתך ע"ש דאמרינן בספרי (שמ"ה) ובאלה שמות רבה (פל"ג, ו) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. (דברים לג, ד). משל לבן מלך שנשבה למדינת הים כשהוא קטן אם מבקש לחזור אפילו לאחר כמה שנים אינו בוש לחזור מפני שאומר לירושתי אני חוזר, כך תלמיד חכם כשהוא פורש מדברי תורה והולך ומתעסק בדברים בטלים אם מבקש לחזור אליו לאחר כמה שנים אינו בוש לחזור מפני שאומר לירושתי אני חוזר. ולכך אמר אבינו לפי שהבן חוזר לירושתי שירש מאביו. **וקרבנו מלכנו לעבודתך** שהיא עבודת המצות שחייב אדם לעבוד אותו כעבדים ולכך אמר מלכנו. ומצאנו המצוה שנקראת עבודה שנאמר (דברים כה, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך, כלומר שלא קיימת המצות. פ' אחר וקרבתנו מלכנו לעבודתך ר"ל להתפלל לפניך כמו שאמרו ז"ל (דברים יא, ו), ולעבדו בכל לבבכם איזו היא עבודה שבלב זו תפלה (תענית ב, א). ושייך קריבה בתפלה ע"ש (תה' סה, ה) אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך. **והחזירנו בתשובה שלימה לפניך** ע"ש (איכה ה, כא) השיבנו ה' אליך ונשובה, כלומר אם התחלנו לשוב סיענו להיות בתשובה שלימה לפניך. וזהו על דרך מה שאמרו רז"ל (יומא לח, ב) בא ליטהר מסייעין אותו. **בא"י הרוצה בתשובה** שנאמר (יחזקאל לג, יא) אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב

רשע מדרכו וחיה. וכתוב (שם יח, כג) החפץ אחפוץ מות רשע נאום ה' אלהים הלא בשובו מדרכיו וחיה.

סלח לנו אבינו כי חטאנו על שם (מ"א ח, נ) וסלחת לעמך אשר חטאו לך. **מחול לנו מלכנו כי פשענו**, על שם (שם) ולכל פשעיהם אשר פשעו בך. וסמך סליחה וחטא לאב ומחילה ופשע למלך מפני שכל זדונות שעושה הבן דומות לפני האב כשגגות ונקלים יהיו בעיניו לסלחם כמו שחטא נקל מפשע. ולפני המלך דומות שגגות העם כזדונות כמו שנאמר (משלי כט, ד) מלך במשפט יעמיד ארץ ולכן יש לומר לו כי פשענו לפי שפשע גדול מהחטא, ומחילה יש לבקש מכל אדם המקפיד ומדקדק על חבירו או על עבדו שימחול לו עלבוננו, אבל אין לומר שיסלח לו עלבוננו. ולכן יש לומר לאב שאינו מקפיד ומדקדק כל כך סלח לנו כלומר שאף הקפדה מועטת לא תשאר. ויש מפרשים סלח לנו אבינו אף על פי שחטאנו מחול לנו מלכנו אף על פי שפשענו. **כי אל טוב וסלח אתה** ע"ש (תה' פו, ה) כי אתה ה' טוב וסלח. **בא"י חנון** שנאמר (תה' קמה, ח) חנון ורחום ה'. **המרבה לסלוח** שנאמר (ישעיה נה, ז) ואל אלהינו כי ירבה לסלוח.

ראה נא בעניינו ע"ש (תהלים קיט, קנג) ראה עניי. **וריבה ריבנו** ע"ש (משלי כה, כג) כי ה' יריב ריבם וכתוב (איכה ג, נו) רבת ה' ריבי נפשי. וכתוב (ישעיה מט, כה) ואת יריבך אנכי אריב. **וגאלנו מהרה למען שמך** ע"ש (ישעיה מז, ד) וגאלנו ה' צבאות שמו. **כי גואל חזק אתה** ע"ש (שם מ, י) כי הנה ה' בחזק יבא.

רפאנו ה' ונרפא הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה פסוק הוא בירמיה (ירמיה יז, יד) בלשון יחיד. ואף על גב דאמרי' בתוספתא (מגילה ד) כל הכתוב לרבי' אין מכנין אותו ליחיד ליחיד אין מכנין אותו לרבי' פי' הרמ"ה דוקא בתרגום המתרגם הפסוקי' או הקורא פסוק ככתבו בזמן שמכוין לקרות אינו רשאי לשנות מרבים ליחיד או מיחיד לרבים אבל פסוק של תפלה שאין כוונת הצבור לקרותם אלא להתחנן דרך תפלה ובקשה הרי הן כשאר תפלות ורשאיין לשנות' כפי צורך השעה ולפי ענין תחנתם ובקשתם. וה"ר יונה פי' דוקא כשקורא כל המזמור או כל הענין כסדר אז אין לשנות אבל כשמתפלל ואומר פסוקים מפוזרים הנה והנה יכול לשנות מרבים ליחיד ומיחיד לרבים ולזה הסכים הרא"ש. **והעלה רפואה שלימה לכל תחלואינו** ע"ש (תה' קג, ג) הרופא לכל תחלואיכי. **ולכל מכאובינו** ע"ש (איוב ה, יח) כי הוא יכאיב ויחבש. **כי אל רופא רחמן ונאמן אתה** ע"ש (שמות טו, כו) כי אני ה' רופאך. כנגד חלאים רעים הוא רופא רחמן וכנגד נאמנים הוא רופא נאמן וכן הוא אומר (דברים כח, נט) וחלאים רעים ונאמנים. **בא"י רופא חולי עמו ישראל** ע"ש (דברים ב, ו) מחצתי ואני ארפא:

ברך עלינו ה' אלהינו את השנה הזאת על שם (ויקרא כה, כא) וצויתי את ברכתי לכם וע"ש (עי' יואל ב, כה) וברכתי לכם את השנים. **ואת כל מיני תבואתה לטובה** כל מיני פירות נקראין תבואה על שם (נחמיה א, לו) ותבואתה מרבה למלכים. **ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה** ע"ש (מא' יז, א) אם יהי' השנים האלה טל ומטר. וכתוב (מ"א יח, א) ואתנה מטר על האדמה. **ורוה פני תבל** ע"ש (תהלים סה, יא) תלמיה רוה וכתוב (ישעיה נה, י) כי אם הרוה את הארץ. **ושבע את העולם כולו מטובך** על שם (נחמיה ט, כה) ויאכלו וישבעו וישמנו ויתעדנו בטובך הגדול. **ומלא ידינו מברכותיך ומעושר מתנות ידיך** ע"ש (תהלים סה, י) פלג אלהים מלא מים וע"ש רבת תעשרנה וע"ש (דברים טז, טז) איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך. **שמרה והצילה שנה זו** ע"ש (תהלים סה, יב) עטרת שנת טובתך וע"ש (דברים יח, יב) תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. **מכל דבר רע** ע"ש אל תט לבי לדבר רע. **ומכל מיני פורעניות** לשון חכמים הוא והוא ע"ש (שמות יב, כג) ולא יתן המשחית לבא. **ומכל מיני פורעניות** לשון חכמים הוא והוא ע"ש (שופטים ה, ב) בפרוע פרעות בישראל. **ועשה לה תקוה** ע"ש (ירמיה יז, יג) מקוה ישראל ה'.

ואחרית שלום ע"ש (תהלים לז, לז) כי אחרית לאיש שלום. חוס ורחם ע"כ תבואתה ע"ש (ויקרא כה, כא) ועשת את התבואה לשלש השנים. והמון העם קורין חוס ורחם עלינו ועל כל תבואתה ואינו נכון כי ברכה זו נתקנה לבקש רחמים על תבואת השנה ופירותיה ומה לנו להכניס עצמנו בה כי הנה שאר ברכות התפלה הם בקשה עלינו. **ופירותיה** ע"ש (יואל ב, כב) כי עץ נשא פריו. **וברכה בגשמי רצון ברכה ונדבה** ע"ש (יחז' לד, כו) והורדתי הגשם בעתו גשמי ברכה יהיו ע"ש (תה' סח, י) גשם נדבות תניף אלהים. **ושובע** ע"ש (ויקרא כו, ה) ואכלתם לחמכם לשובע. ושלום על שם (שם) ונתתי שלום בארץ. **כשני הטובות** על שם (יחזקאל לד, כו) גשמי ברכה יהיו כשנים הטובות. **בא"י מברך השנים** ע"ש (ויקרא כה, כא) וצויתי את ברכתי לכם. ובספרד נוהגין לומר ברכה זו בימות הגשמים בנוסח הזה שאמרנו. ובימות החמה מתחילין בה ברכנו ה' אלהינו בכל מעשה ידינו וברך שנתינו בטללי רצון ברכה ונדבה וכו'. ושמעתי שיש מקומות שמתחילין ברכה זו לעולם ברך עלינו אלא שמשנין בה בין טל לגשם בלבד:

תקע בשופר גדול ע"ש (ישעיה כז, יג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. לחרותינו ע"ש (שם סא, א) לקרוא לשבויים דרור. ותרגום דרור (ויקרא כה, י) חירותא וזה מדבר על עת ביאת הגואל שיגלה במהרה בימינו להוציאנו ממאסר האומות. ושם נס לקבץ גליותינו וקבצנו יחד מהרה מארבע כנפות כל הארץ לארצנו ע"ש (שם יא, יב) ונשא נס לגוים ואת נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות כל הארץ. בא"י מקבץ נדחי עמו ישראל ע"ש (יחזקאל כח, כה) בקבצי את בית ישראל וע"ש (עי' ישעיה יא, יב) אסף נדחי ישראל:

השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה, על שם (ישעיה א, כו) ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועצריך כבתחלה. **והסר ממנו יגון ואנחה** על שם (שם לה, י) ונסו יגון ואנחה, וכתוב (שם כה, ח) וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ והוא חוזר על מה שלמעלה ממנו ע"ש (עי' משלי כט, ב) במשול רשע יאנח עם, ומתוך שמישיב לנו שופטים הגונים נהפכה אותו האנחה לששון ולשמחה וגם יתכן לפרש מתוך שנעשה דין ומשפט בינינו סר ממנו יגון ואנחה. **ומלוך עלינו אתה ה' לבדך** שנאמר (זכריה יד, ט) והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. **ברחמים בצדק ובמשפט לפי שכ' (יחז' כ, לג) ובחמה שפוכה אמלוך עליכם** אנו מבקשין מלפניו שלא ימלוך עלינו בחמה אלא ברחמי'. בצדק ובמשפט ע"ש (הושע ב, כא) וארשתוך לי בצדק ובמשפט ובחסד וכו'. **בא"י מלך אוהב צדקה** על שם (תה' מה, ח) אהבת צדק. **ומשפט** ע"ש (שם צט, ד) ועוז מלך משפט אהב. כתב ה"ר יחיאל בן הרא"ש תמה אני על חתימת זו הברכה למה נשתנית מכל חתימת ברכ' שמונה עשרה לענין מלכות הא קיימא לן ברכה הסמוכה לחבירתה אין בה מלכות ועוד לכאורה איני יודע מה הפרש גדול בין מלך אוהב צדקה ומשפט ובין המלך המשפט לענין שצריך לחזור לראש אם שכח אך שאינו /שאיני/ רשאי לשנות מה שהורגל בפי כל. אמנם שמעתי שבפרובנציה אין אומרים מלך וישר בעיני. שוב מצאתי בסדור הנק' מחזור ויטרי ה"ג בפ"ק דברכות (יב, ב) כל השנה כולה אומר האל הקדוש האל המשפט חוץ מעשי"ת שאומר המלך הקדוש המלך המשפט לפי שעכשיו יושב על המשפט לדון כל העולם וי"א כל השנה כולה מלך אוהב צדקה ומשפט דגבי משפט שייך לומר מלכות טפי משאר ברכות כמו שנא' מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה ונשאתי ונתתי בדבר לפני אדוני אבי הרא"ש וקבל דברי עד כאן. וכבר פירשנו למעלה טעם נכון לחתימת ברכה זאת למה תקנו להזכיר בה מלך:

על הצדיקים ע"ש (תה' לד, טז) עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם. **ועל החסידים** ע"ש (שם לד, ו) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא. **ועל גרי הצדק** ע"ש (דברים י, יט) ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים. **ועלינו יהמו רחמיך ה' אלהינו** על שם (ישעיה סג, טו) המון מעשיך ורחמיך אלי התאפקו. והזכיר כאן ד' כתות מישראל **צדיקים. חסידים. גרי**

הצדק. ועלינו יהמו רחמיך. כדאמרין במכלתין משפטים וכן אתה אומר בד' כתות שהן מלא עונות ואומרות לפני הקדוש ברוך הוא יהודים אנחנו (ישעיה מד, ה) זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה. זה יאמר לה' אני שנתערב בי חטא. פרוש אלו הצדיקים שהם גדולים מכולם שלא חטאו מעולם ולא נצטרכו להיות בעלי תשובה ולקרותם חסידים. ובאיוב (איוב א, א) נמי איש תם וישר וירא אלהים לפי שהיה עובד את השם מיראה. וזה יקרא בשם יעקב אלו גרי הצדק. וזה יכתוב ידו לה' אלו בעלי תשובה. פי' אלו חסידים שיש בהם קצת יראה על העבירות שעשו, וכן אמר דוד (תה' פו, ב) שמרה נפשי כי חסיד אני, כלומר כי בעל תשובה אני, שלא היה ראוי לקרות עצמו חסיד. ובשם ישראל יכנה אלו יראי שמים וזהו ועלינו יהמו נא רחמיך אף על פי שאין אנו חשובין כל כך אלא אנו יראי שמים ואין אנו מחזיקים עצמינו כעובדים מאהבה. והפסוק הזכיר גרים קודם בעלי תשובה מפני שהזהירה תורה [הרבה] פעמים לאהבה אות' וגם השם אוהב אותם. ובתפלה נזכרו כסדר מעלתם. **ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת**, ורוצה לומר שהם יודעים אמיתת שמך. ע"ש (תה' ט, יא) ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך ה'. ואמר ותן שכר טוב ע"ש (תה' לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. **ושים חלקנו עמהם עם הבוטחים בשמך ע"ש** שאומר בתלמוד (עי' ברכות טז, ב) יהי חלקי עם הצדיקים בגן עדן. **ולעולם לא נבוש פי'** ממעשינו כי בך בטחנו חבר בטחון עם בוש ע"ש (תה' כה, ב) בך בטחתי אל אבושה אל יעלצו אויבי לי. **ועל חסדך נשענו ע"ש** (דהי"ב יג, יח) כי נשענו על ה' אלהי אבותיהם. ואמר חסדך ע"ש (תה' קג, יז) וחסד ה' מעולם: **ברוך אתה ה' משען ע"ש** (ישעיה' י, כ) ולא יוסיף עוד שארית ישראל להשען על מכהו ונשען על קדוש ישראל באמת. **ומבטח לצדיקים ע"ש** אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב:

תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת שנאמר (זכריה ח, ג) ושכנתי בתוך ירושלים ונקראת ירושלים עיר האמת. **ובנה אותה בנין עולם על שם** (זכריה ח, ג) עולם חסד יבנה. **במהרה בימינו לשון חכמים הוא. בא"י בונה ירושלים שנאמר** (תה' קמו, ב) בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס:

את צמח דוד מהרה תצמיח ע"ש (תה' קלב, יז) אצמיח קרן לדוד. **וקרנו תרום ע"ש** קרנו תרום בכבוד. **בישועתך ע"ש** ובישועתך תרום קרנו. ואמר בישועתך כי בנין ירושלים היא ישועת המקום שנא' (ישעיה נב, י) וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו. **כי לישועתך קוינו כל היום ע"ש** (בראשית מט יח) לישועתך קויתי ה'. ואמר כל היום ע"ש אותך קויתי כל היום. וחותרם בא"י מצמיח קרן ישועה שנא' ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל:

שמע קולנו ה' אלהינו ע"ש (דברים כו, ז) וישמע ה' את קולנו. **ורחם עלינו ע"ש** רחום וחנן ה'. **וקבל על שם** (דברים שם) וישמע ה' את קולנו ומתרגמי' וקבל ה' צלותנא. **ברחמים על שם** (דניאל ט, יח) כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים. **וברצון את תפלתינו ע"ש** (תה' סט, יד) ואני תפלתי לך ה' עת רצון אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך. כי אל שומע תפלותינו ותחנונינו. כך קורין המון העם. **ויש קורין כי אל שומע תפלות ותחנונים אתה** והוא הנכון. כי אין להחזיק עצמנו כל כך בצדיקים ולומר כי שומע תפלותינו בכל עת. **ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו על דרך** (תה' עד, כא) אל ישוב דך נכלם, ור"ל אם לא זכינו הרבה אל תחזירנו ריקם מכל וכל ועשה לנו קצת מן בקשתינו. **כי אתה שומע תפלת כל פה ע"ש** (תה' סה, ג) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. וי"א כי פה בגימטריא מילה. כלומר ישראל שהם מהולים וחותרם בא"י שומע תפלה:

רצה ה' אלהינו בעמך ישראל ע"ש (יחזקאל מג, כז) ורציתי אתכם נאום ה'. וכתב רבינו סעדיה ורבינו שרירא שבתפלת המנחה אין אומר שליח צבור רצה מפני שאין הכהנים נושאים את כפיהם בשעת המנחה משום שכרות שכבר סעדו כל העם ושמו שנתו הכהנים יין ושכור אסור בנשיאת כפים אלא מתחיל ואישי ישראל. אבל במנחה של תעניות כתבו שאומרים אותו. וביום הכפורים במנחה לבד אף על פי שאין נושאים כפיהם נהגו לומר רצה. וכתב ה"ר יעקב בן הרא"ש אף על פי שאין נשיאות כפים במנחה מה ענין זה שלא לומר רצה, ואם משום דאמרינן בסוטה בפרק ואלו נאמרינן (לח, ב) כל כהן שאינו עולה בעבודה פי' ברצה שוב אינו עולה מאי נפקא מיניה וכי בשביל שהיו עולין ברצה לא יאמרו אותו כשאינן נשיאות כפים. **ולתפלתם שעה** על שם (ברא' ד, ד) וישע ה' אל הבל ואל מנחתו. **והשב העבודה לדביר ביתך** על שם (מ"א ו, יט) ודביר בתוך הבית. **ואישי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון**, אף על פי שאין עתה עבודה מתפללין על התפלה שהיא במקום הקרבנות שתתקבל ברצון. ויש מפרשים והשב העבודה לדביר ביתך ואישי ישראל ואח"כ ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון תחלת דבר הוא ולפי פירוש זה אין להתחיל ואישי ישראל, מפני שאינו תחלת דבר. **ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך** על שם (ישעיה נו, ז) עולותיהם וזבחייהם יעלו לרצון על מזבחי, והתפלה נקראת עבודה כמו שאמרנו בהקדמת הספר הזה. **ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים** על שם (מיכה ד, יא) ותחזו בציון עינינו וכתוב (ישעיה נב, ח) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. ואמר ברחמים על שם (דברים ל, ג) ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך וכתוב (ירמיה לא) רחם ארחמנו נאום ה'. **בא"י המחזיר שכינתו לציון** ע"ש (שמות כה, יח) ושכנתי בתוכם, וכתוב (עי' נחמיה א, ט) לשכן שמי שם ולשון המחזיר הוא מדברי רז"ל שנשתמשו בו הרבה.

מודים אנחנו לך מלשון אך צדיקים יודו לשמך. והירחי פי' מודים משתחווים כדמתרגמי' ואשתחוה אל המלך ומודינא למלכא ואמרינן בבראשית רבה (תנחומא ויחי) כי לא שאול תודך ומי הוא מודה מי שהוא חי ומשתחוה לחי העולמים שכן כתיב (ישעיה לח, ח) חי חי יודוך ולכן אמר בסוף וכל החיים יודוך סלה לפי שאנו חיים ואתה חי מודים אנחנו לך. ותמצא כי מודים עולה במנין מאה לרמוז שאנחנו מודים לו במאה ברכות בכל יום. **צור חיינו** על שם צור חיי. **מגן ישענו** על שם (ש"ב כב, לו) ותתן לי מגן ישעך. **אתה הוא לדור ודור** על שם (תהלים קמו, י) לדור ודור הללויה. **נודה לך** על שם אך צדיקים יודו לשמך. **ונספר תהלתך** על שם (תהלים קמה, כד) תהלת ה' ידבר פי ועל שם (שם קמה, ו) וגדולתך אספרנה. **ועל חיינו המסורים בידך** על דרך (תהלים לא, טז) בידך עתותי. **ועל נשמותינו הפקודות לך** שנאמר (תהלים לא, ו) בידך אפקיד רוחי שנפשות האדם הם בידו פקדון בכל לילה עד שייקץ. **ועל נסיך שבכל יום עמנו** על שם (תהלים ס, ו) נתת ליראיך נס להתנוסס. **ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת** ע"ש (תה' מ, ו) רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. **ערב ובוקר וצהרים** ע"ש (תה' נה, יח) ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה. **הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך** ע"ש (איכה ג, כב), חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו. ואמר לשון הטוב על ההודאה על החסד ע"ש (תה' קו, א) הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ואף על פי שלשון הפסוק הוא תמנו בכאן אינו נופל לשון תמנו אלא תמו המ"ם בדגש כי בפסוק יתפרש כך חסדי השם עמנו כי לא תמנו אנחנו. אבל בכאן אינו נופל פירוש זה לכך צריך לומר תמו. **כי מעולם קוינו לך** על שם (תה' כה, ו) זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה. **ועל כלם יתברך ויתרומם תמיד שמך מלכנו לעולם ועד** לשונות של פרקי היכלות הם. **וכל החיים יודוך סלה** על שם (תהלים מד, ט) ושמך לעולם נודה סלה וע"ש (ישעיה לח, יח) חי חי יודך כמוני היום. **ויהללו את שמך הגדול** על שם (יחזקאל לו, כג) וקדשתי את שמי הגדול. ואמר לשון הלול אצל גדולה ע"ש (תה' צו, ד) גדול ה' ומהולל מאד. באמת ע"ש (ירמיה י, י) וה' אלהים אמת. כי טוב ע"ש (תה' קו, א) הודו לה' כי טוב. **ברוך אתה ה' הטוב שמך שנא'**

(איכה ג, כה) טוב ה' לקווי. **ולך נאה להודות לשון חכמים הוא על שם (ירמיה י, ז) מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה.**

שים שלום ע"ש (במדבר ו, כז) וישם לך שלום. **טובה** ע"ש (תה' פה, יג) וה' יתן הטוב אלינו. **וברכה** ע"ש (דברים כו, טו) וברך את עמך. **חן** ע"ש (תה' פד, יב) חן וכבוד יתן ה'. **וחסד** על שם (עי' עזרא ט, ט) ויט אלינו חסד. **ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך** ע"ש (תה' קג, יג) כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו. **וברכנו כלנו כאור באור פניך** כלומר אתה אל אחד ואנחנו בני אברהם הנקרא אחד שנאמר (יחז' לג, כד) אחד היה אברהם וכתיב (ישעיה נא, ב) כי אחד קראתיו. ואנחנו גוי אחד שנ' (ש"ב ז, כג) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אם כן ברכנו כלנו כאחד. ואמר באור פניך על שם ברכת כהנים שכתוב בה יאר ה' פניו אליך וע"ש (תה' פט, טז) ה' באור פניך יהלכון. **כי באור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורה** ע"ש (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור ואור הוא גדול מנר. **וחיים** היא התורה שנאמר (דברים ל, כ) כי היא חיך ואורך ימיך. **אהבה** ע"ש (ירמיה לא, ב) ואהבת עולם אהבתיך. **וחסד צדקה** ע"ש (תה' לו, יא) משוך חסדך ליודעיך וצדקתך לישרי לב. **ורחמים ברכה ושלום** פירשנום למעלה. **וטוב בעיניך** כלומר ויהיה טוב בעיניך **לברך את עמך ישראל**. **ברוב עוז ושלום** ע"ש (תה' כט, ו) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. **בא"י המברך את עמו ישראל בשלום** אמן שנא' (ויקרא כו, ו) ונתתי שלום בארץ. והטעם שתקנו לברך את ישראל בסוף כל תפלה לפי שהתפלות כנגד תמידים תקנום וכמו שבכל פעם בהשלים העבודה היו הכהנים מברכים את ישראל כמו שנא' (במדבר ט, כב) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. וכתיב (שם ו, כג) כה תברכו את בני ישראל וגו'. ואו' יהיו לרצון אמרי פי.

ואחר כך אומר (איוב כה, ב) **עושה שלום במרומיו**. ועושה ג' פסיעות לאחוריו בכריעה אחת (יומא נג, ב) כי בכל השלש פסיעות שכינה שורה ונותן שלום לשמאלו תחלה כנגד ימינו של הקדוש ברוך הוא העומד לנגדו שנאמר (תה' טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד. ובמקום שכלו ג' פסיעותיו צריך לעמוד ולא יחזור מיד למקומו דגרסינן ביומא בפרק הוציאו לו את הכף (שם) משמיה דרב מרדכי אמרו כיון שפסע ג' פסיעות לאחוריו התם איבעי ליה למיקם משל לתלמיד הנפטר מרבו אם חוזר מיד דומה לכלב ששב על קיאו, שסופו הוכיח על תחלתו שלא פסע לאחוריו כדי ליפטר מרבו כיון שחוזר עליו מיד. וכתב הרי"ף איבעי ליה למיקם התם עד דפתח ש"צ וכדפתח שליח צבור הדר לדוכתיה. ואיכא מאן דאמר עד דמטי שליח צבור לקדושה וכן נהגו. וכתב הראב"ד שכשהוא מתפלל יחידי ממתין כדי שיעור זה, ואסמכתא לשלש פסיעות אלו מפסוק (יחזקאל א, ז) ורגליהם רגל ישרה. רגליהם שנים ורגל אחד הרי שלשה ומה שאומר אחר כן וכף רגליהם ככף רגל עגל שהם ג"כ שלשה הם בחזרתו למקומו שיש לו לחזור בג' פסיעות כבתחלה. ויש יחידיים שנוהגין לומר אחר תפלתם קודם שיפסעו שלש פסיעות בקשה זו.

אלהי נצור לשוני מרע. ע"ש (תה' לד, יד) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה ואף על פי שהטוב והרע מסורין ביד האדם הוא מבקש מאת השם לסייעו לעשות טוב. **ולמקללי נפשי תרוב** הוא מוסיף על נצור לשוני מרע כלומר לא מיבעיא שאני שואל שתזכני שלא אחרף לזולתי תחלה אלא אף אני שואל שתזכני לסבול קללתו, וזהו (גיטין) שומעין חרפתן ואינן משיבין. **ונפשי כעפר לכל תהיה** הוא מוסיף על **ושפתותי מדבר מרמה**. כלומר לא מבעיא שאני שואל מניעת הדבור של מרמה אלא אף אני שואל להיות כעפר לפני הכל. והטעם, לרמוז כמו שהעפר הכל רומסים אותו ברגליהם ועולה על ראשיהם וגם לסוף הכל צריכים לו כך המשפיל עצמו בעולם הזה יהיה לראש לעולם הבא. ואמר אחר כן **פתח לבי בתורתך** כדאמרינן במס' עבודה זרה (יט, ב) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה שמא תאמר הואיל ונצרת לשוני מרע ושפתותי מדבר מרמה אלך ואגרה בשינה תלמוד לומר (תה' לד, טו) סור

מרע ועשה טוב. ואין טוב אלא תורה שנאמר (משלי ד, ב) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. והלומד ואינו מקיים אינו כלום לכך אמר **ובמצותיך תרדוף נפשי** וכיון שארדוף מצותיך הצילני מן החושבים עלי רעה ורודפים אותי כמו שנא' (תה' קיט, פו) כל מצותיך אמונה שקר רדפוני עזרני כמעט כלוני בארץ ואני לא עזבתי מצותיך. כי רדיפת המצות מועלת לבטל רדיפת השונאים ולכך אומר מיד **וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם**. ואומר פסוק **יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי** (תה' יט, טו) וכבר כתבנו הטעם בתחלת שמנה עשרה ובקשה זו היא שנוייה בברכות בסוף פרק היה קורא (יז, א).

יש אנשים שמנו התיבות שיש בכל ברכה וברכה משמונה עשרה והביאו פסוקים על כל ברכה מעניניה שעולין תיבותיהם כמנין תיבות הברכה וכן עשיתי אני בראשונה מנין כזה. ואחר כך נראה לי שאין לו יסוד ולא שורש כי לא תמצא מקום בעולם שאומר שמנה עשרה בענין אחד תיבה בתיבה אלא יש מוסיפין תיבות ויש גורעין ואם כן המנין הזה אינו מועיל אלא למי שעשאהו לא לזולתו. ולמה נטריח על הסופרים לכתבו.

גרסינן בפרק היה קורא את המגלה (יז, ב) תנו רבנן מנין שאומרי' אבות שנא' (תה' כט) הבו לה' בני אלים. מנין שאומרים גבורות שנא' (שם) הבו לה' כבוד ועוז. ומנין שאומרים קדושת השם שנא' הבו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש. ומה ראו לומר בינה אחר קדושה שנא' (ישעיה כט) והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו. וכתוב (שם) וידעו תועי רוח בינה וגו' ומה ראו לומר תשובה אחר בינה שנאמר (ישעיה ו) ולבבו יבין ושב ורפא לו. אי הכי לימא רפואה אחר תשובה לא ס"ד שנא' (שם נה) וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח אלמא בתר תשובה סליחה היא ומאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי קרא אחרינא כתיב (תה' קג) הסולח לכל עוונכי הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי. למימרא דגאולה ורפואה בתר סליחה היא. והא כתיב ושב ורפא לו ההיא רפואה לא דתחלואים היא אלא דסליחה היא ומה ראו לומר גאולה בשביעית פירו' ולא אמרו רפואה אחר סליחה כמו שנאמר (עי' תהלים קג, ג) הסולח והרופא. אמר ר' חייא בר אבא מתוך שאנו עתידין ליגאל בשביעית לפיכך קבעוה בשביעית איני והא אמר מר בששית קולות בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא. מלחמה נמי התחלה דגאול' היא והתחלה דגאול' מיהא בשביעית הויא. ואמרינן בירושלמי בפרק היה קורא בתורה (ברכות פ"ה) ר' יונה בשם ר' אחא שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון שירה שביעית להודיע שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית ע"כ. ומה ראו לומר רפואה בשמינית אמר רב אחא ואיתימא ר' לוי מתוך שנתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה לפיכך קבעוה בשמינית. ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית אמר ר' אלכסנדר כנגד מפקיעי שערים שנא' (תה' ו) שבור זרוע רשע ורע תדרוש רשעו בל תמצא. ודוד כי אמרה בפ' תשיעית אמרה. ואמרינן בירושלמי אמר ר' אלכסנדר מפני מה תקנו מברך השנים ברכה תשיעית כנגד קול ה' שובר ארזים שהוא עתיד לשבר כל מפקיעי שערים. פירוש והוא השם התשיעי במזמור עד כאן. ומה ראו לומר קבוץ גליות אחר ברכת השנים שנא' (יחזקאל לו) ואתם הרי ישראל ענפיתם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא וכיון שנתקבצו גליות נעשה דין ברשעים שנאמר (שם) ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגין ואסירה כל בדיליך. וכתוב בתריה ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועצין כבתחלה. וכיון שנעשה דין ברשעים כלו המינין וכולל זדים עם המינין שנא' (שם) ושבר פושעים וחטאים יחדיו וגו' וכיון שכלו המינין מתרוממות קרנות הצדיקים שנאמר (תהלים עה) וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק. וכולל גרים עם הצדיקים שנא' (ויקרא יט) מפני שיבה תקום וסמיך ליה וכי יגור אתך גר. והיכן מתרוממות קרנות הצדיקים בירושלם שנא' (תה' קכה) שאלו שלום ירושלם ישליו אוהביך. וכיון שבאו לירושלם בא דוד שנא' (הושע ג) אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם. וכיון שבא דוד באה תפלה

שנא' (ישעיה נו) והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי. וכיון שבאה תפלה באה עבודה שנאמר עולותיכם וזבחיכם לרצון על מזבחי וכיון שבאה עבודה באת הודאה שנאמר (תה' ו) זובח תודה יכבדנני פירוש זביחה דהיינו עבודה ואחר כך הודאה. ומה ראו לו' ברכת כהנים אחר הודאה שנא' (ויקרא ט) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת והעולה. ולימרה מקמי עבודה מי כתיב לעשות מעשות כתיב ולימרה בתר עבודה הא כתיב זובח תודה יכבדנני מאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי מסתברא עבודה והודאה חדא מילתא היא. ומה ראו לומר שים שלום אחר ברכת כהנים שנא' (במדבר ו) ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם וברכה דקודשא בריך הוא היא שלום שנאמר (תה' כט) ה' יברך את עמו בשלום. מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקדוש ברוך הוא פי' בקביעות ברכה והיינו דאמר ר' אלעזר מאי דכתיב (תה' קו) מי ימלל גבורות ד' ישמיע כל תהלתו למי נאה למלל גבורות ה' למי שיכול להשמיע כל תהלתו וכתיב (תה' סה) לך דומיה תהלה. סמא דכולא משתוקא. אבל אם בא לומר אחר תפלתו אפי' כסדר וידוי יום הכפורים אומר ובלא קביעות ברכה. מכאן ראייה שהחותם בתפלות יום הכפורים בסוף סקילה שריפה ברוך אתה ה' הסולחן שהוא טועה ואין ראוי לחתום.

והריב"א נרו הביא ראייה לסדר ברכות אמצעות מפר' שובה (הושע יד) קחו עמכם דברים כנגד חונן הדעת שנ' (משלי ח, י) קחו מוסרי ואל כסף ודעת [וגו']. ושוב אל ה' כנגד השיבנו. אמרו אליו כל תשא עון כנגד סלח לנו. אשור לא יושיענו וגו' אשר בך ירוחם יתום כנגד ראה בענינו. ארפא משובתם כנגד רפאנו. אהיה כטל לישראל כנגד ברכת השנים. ילכו יונקותיו כנגד תקע בשופר וקבוץ גליות שנא' (ישעיה נג, ב) ויעל כיונק לפניו. ויהי כזית הודו כנגד השיבה שופטינו שנאמר (במדבר כז, כ) ונתת מהודך עליו. וריח לו כלבנון ולא כמינים המבאישים ריחם. ישובו יושבי בצל כנגד על הצדיקים שנא' (תה' צא, א) יושב בסתר עליון בצל שדי. יחיו דגן כנגד בונה ירושלים שנאמר (שיר ז, ג) בטנך ערמת חטים. השם גבולך שלום חלב חטים ישיביעך. ויפרחו כגפן כנגד את צמח דוד שנא' בו (ברא' מט, יא) אוסרי לגפן עירה, ואומר (תה' פ, ט) גפן ממצרים תסיע. ודמה ירושלם ודוד ללחם ויין הוא שאומר (ברא' יד, יח) ומלכי צדק מלך שלום /שלם/ הוציא לחם ויין. אני עניתי ואשורנו כנגד עננו. ממני פריך נמצא כנגד שומע תפלה.

וכתב עוד כי י"ג ברכות אמצעות הם ששה כנגד ששה ושומע תפלה כנגד כולם. ששה ראשונות באדם עצמו פתח בחונן הדעת שהוא עיקר האדם שנא' (משלי א, ז) יראת ה' ראשית דעת. ואמרו רבותינו (נדרים מ, א) דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית. וא"ר תמה אני היאך בטלו חונן הדעת בשבת שאם אין באדם דעה היאך הוא מתפלל וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו שנאמר (ישעיה כז, יא) כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. ואמר חונן הדעת לומר כי מתת אלהים היא בדרך חן ותחנונים לתת לטוב לפניו וכיון שהבין וידע יחזור בתשובה. ואח"כ ישאל סליחה ומחילה על אשר חטא ומרד. ואחר כך ישאל להצילו מצרותיו ומשונאיו, כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ועונותיו של אדם גורמין להשניאו בעיני הבריות, ולפי שהם העונות קשים מתחלואי גופו הקדים לשאול עליהם תחלה ואח"כ לרפאות גופו ואבריו אשר הם חולים בעונותיו, וכן כתיב (תה' מא, ה) רפאה נפשי כי חטאתי לך, וכתיב (שמות טו, כו) ויאמר אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. ואחר גאולת נפשו ורפואת גופו שואל על הפרנסה לחיות גופו ונפשו בברכת השנים. ואחר ששאל ששה בצרכי היחיד חוזר לשאול בצרכי הרבים תקע בשופר להרים דגל לחירותינו שהוא ראש הכל לכלל ישראל כנגד חונן הדעת. ואמרו ז"ל כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית המקדש בימיו שהמקדש ניתן בין שני שמות שנאמר (שמות טו, יז) פעלת ה' מקדש ה' ודעה בין שני שמות שנאמר כי אל דעות ה'. ואח"כ אומר השיבה שופטינו כנגד השיבנו. וסימן כי לאחר קבוץ גליות יהי' מנוי שופטים שנאמר

(הושע ב, ב) ונקבצו בני ישראל ובני יהודה יחדו ושמנו להם ראש אחד. ואחר כך ברכת המינים כנגד סליחת עונות כי הם המחטיאים ונדונים בשופטים כשרים. ובכך צדיקים יראו וישמחו כנגד גואל ישראל כי הצדיקים רואים בעוני שביניהם ומקנאין להם לגאול אותם מצרתם. ובונה ירושלים כנגד רפאינו וכן כתיב (תה' קמז, ג) בונה ירושלים ה' הרופא לשבורי לב. וצמח דוד אחר בנין ירושלים כנגד ברכת השנים שהיא צמח שדה. וכשיש מלך טוב בארץ מתברכת כמו שנאמר (משלי יג, כג) רב אוכל ניר רשים ואו' (תה' קמו, ז) עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים. ואח"כ שומע תפלה על כל הברכות. ודע כי כל ברכה הקודמת לחברתה מעולה ממנה והצורך אליה גדול מאשר לחברתה לכן תחלה חונן הדעת שאם אין דעת אין תשובה כי לא ידע בין טוב לרע. וכן אם לא ישוב מה תועיל לו סליחת עונות הרי הוא חוטא ועושה' עון בכל יום, ואם אין סליחת עונות לא יסורו אויביו וצרותיו כמו שנא' (ישעיה י ה) הוי אשור שבט אפי ומה תועיל לו בריאותו אם ירדפוהו שונאיו. ומה תועלת בעשרו אם הוא חולה ומעונה. הא למדת שגדולה סליחה מן הפרנסה בשלש מעלות, וקנין דעת בחמש. לכן ראוי לרדוף אחריהם כפי מעלתם וכל ההולך פרסה אחת כדי לקנות סחורה הרי הוא חייב לילך ששה פרסאות ללמוד תורה. וכל הסובל עמל ועלבון נפש כדי שלא ינזק בממונו חייב לסבול כפלים כדי שלא יחטא ואם הוא בעל תשובה כפלים פעמים. וכן תחלת הגאולה קבוץ גליות ובהתקבצם ימנו שופטים להשמיד הרשעים ובכך צדיקים יראו וישמחו ותשכון שכינה בישראל ואז בן דוד בא. ולמדת שקבוץ גליות קודם לצמח דוד בדברים רבים עכ"ד.

וכתב בעל הלכות גדולות אמרי במערבא אשכחן בתפלת חנה מעין שמנה עשרה. רמה קרני בה' (ש"א ב, א) כנגד מגן אברהם. ה' ממית ומחיה כנגד מחיה המתים. אין קדוש כה' האל הקדוש. כי אל דעות ה' כנגד חונן הדעת. ונכשלים אזרו חיל הרוצה בתשובה. מוריד שאול ויעל חנון המרבה לסלוח. כי שמחתי בישועתך גואל ישראל. מקים מעפר דל רופא חולי עמו ישראל כמו שנאמר (ש"ב יג, ד) מדוע אתה ככה דל בן המלך. ורעבים חדלו מברך השנים. רגלי חסידיו ישמור מקבץ נדחי עמו ישראל. ה' ידין אפסי ארץ מלך אוהב צדקה ומשפט. ורשעים בחושך ידמו מכניע זדים. ונכשלים אזרו חיל משען ומבטח לצדיקים. וכסא כבוד ינחילם בונה ירושלים. וירם קרן משיחו את צמח דוד. ואין צור כאלהינו שומע תפלה. אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה, עבודה. יצא עתק מפיכם, הודאה. ויתן עוז למלכו, המברך את עמו בשלום.

ותמצאו בשמנה עשרה ברכות הללו תשעה מקומות שמשנים אותם או מוסיפין בהם בזמנים ידועי' ואלו הן: הראשון בברכת אתה גבור שאומר בימות הגשמים משיב הרוח ומוריד הגשם. ואו' אותו מתפלת מוסף של יום שמיני של חג הסוכות עד תפלת המוסף של יום טוב הראשון של פסח. ומשם ואילך כל ימות החמה אומר מוריד הטל. ומפרש בירושלמי (תענית א, א) כדי שיצאו כל העומדים בטל מפני שהטל סימן יפה לעולם. וזה הטעם אינו מספיק דמה טעם ביום ראשון של פסח אין אומרים טל בליל ראשון ומש"ה איצטריך טעמא אחרינא דאמרינן בירושלמי (תענית א, א) ולדכר בערב לית כל עמא תמן. פי' ונמצא אחד מזכיר ואחד שאינו מזכיר ויהיו שתי אגודות. וזה הטעם אינו אלא ליום ראשון של פסח דלית כל עמא תמן שהם טרודין במלאכתן או בעסקי מצה ומרור. אבל ליום טוב האחרון של סוכות שאין להם מלאכה וכל עמא תמן כמו בשחרית איצטריך למימר כדי שיצאו כל המועדים בטל, והוא משיני של סוכות. והדר מקשי בירוש' ולדכר בתפלת יוצר, הוא סבור שהזכירו מערב. פי' ואתי למטעי לשנה הבאה וכיון דחזו דלית מזכיר בשחרית בתפלת יוצר ידע דלא הזכיר מבערב עוד נראה לי להביא טעם נכון לזה מדאמר בירושלמי דראש השנה (פ"ד ה"ח) עלה דמתני' השני במוסף מתקיע. דאמרי מפני מה, רבי יהושע בן לוי בשם ר' אלכסנדר שמוע לה מן הדא: (תה' יז א) שמעה ה' צדק זו קריאת שמע הקשיבה רנתי זו רנון תורה, האזינה תפילתי

זו תפלה, בלא שפתי מרמה זה מוסף. מה כתיב בתריה, מלפניך משפטי יצא. אלמא תפלת המוספין עיקר, ולפיכך תקנו לאמרו במוסף בימות החמה.

טעה ואמר משיב הרוח אינו חוזר לראש לפי שאין הרוחות נעצרין ואין צריכין בקשה. ואם אמר מוריד הגשם במקום מוריד הטל חוזר לראש לפי שהגשם הוא סימן קללה בימות החמה. ואם לא הזכיר טל אין מחזירין אותו שאין הטל נעצר ואין צריך בקשה. ובימות הגשמים טעה ולא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו. ואם לא אמר מוריד הגשם ולא מוריד הטל חוזר לראש. ואם הזכיר טל אינו חוזר מפני שהוא סימן ברכה. כתב אבי העזרי שאם סיים ברכת מחיה המתים ולא הזכיר ועדיין לא התחיל אתה קדוש אין צריך לחזור אלא יאמר משיב הרוח ומוריד הגשם ומתחיל אתה קדוש כדאמרינן בפרק שלשה שאכלו (מט, א) טעה ולא הזכיר של ר"ח אומר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל וכן בשבת וכן ביום טוב לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב אבל פתח בהטוב ומטיב חוזר לראש. וכתב הראב"א ויש לבעל הדין לחלוק דשאני התם דמזכיר בברכה אבל הכא דלא תקינו בה ברכה חוזר לראש.

ואם נסתפק לו אם אמר משיב הרוח ומוריד הגשם אמרי' בירושלמי (תענית פ"א ה"א) בתוך שלשים יום חוזר לראש שבודאי לא אמר אותו הואיל ואינו רגיל בו. אבל לאחר שלשים יום אינו חוזר לראש מפני שכבר הוא רגיל בו ולא שכח לאמרו. וה"ר מאיר מרוטנברוק היה רגיל לומר ביום שמיני של חג הסוכות תשעים פעמים מתחלת אתה גבור עד משיב הרוח ומוריד הגשם כנגד שלשים יום שהיה צריך לאמרו שלשה פעמים בכל יום. ומעתה אם נסתפק לו אם אמר משיב הרוח ומוריד הגשם אין צריך לחזור לראש לפי שבודאי אמרו. ומביא ראייה מדאמרינן (ב"ק כד, א) ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כל שכן אף כאן אמרו שלשים יום שלש פעמים בכל יום ואחר שלשים יום אם הוא מסופק אינו חוזר לראש מפני שכבר רגיל בו ומסתמא אמרו כל שכן בכאן הואיל ואמרו תשעים פעמים בשעה אחד כיון שהוא רגיל בו שאינו חוזר לראש. וכתב הרי"ף דלא שפיר למיעבד הכי דאין הנדון דומה לראיה דודאי גבי שור המועד דהוי טעמא משום דאתחזק לנגח והלכך אם הוחזק בשלשה פעמים רחוקות כל שכן קרובות. אבל גבי משיב הרוח שהדבר תלוי בהרגל לשון אינו דומה מפני שאע"פ שהרגל לשונו לומר מתחלת אתה גבור עד משיב הרוח לבדו בלא ברכה ראשונה דמגן, לא הוי חזקת הרגל כשמתחיל להתפלל בסדר ברכות המגן ואחר כן אתה גבור.

כתב ר"ח מנין לנו שלא תהא נזכרת גבורת גשמים אלא בתפלה מדכתיב (דברים יא) ולעבדו בכל לבבכם וסמיך ליה ונתתי מטר ארצכם בעתו ואמרינן (תענית ב, א) אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה וקאמר שבשבילה המטר יורד. ומפרש בפרק אין עומדין (לג, א) גבורות גשמים בתחיית המתים מאי טעמא אמר רב יוסף מתוך ששקולה בתחיית המתים לפיכך קבעה בתחיית המתים. והכי אמרינן בירושלמי (תענית א, א) כשם שתחיית המתים חיים לעולם כך ירידת גשמים חיים לעולם. ר' חייא בר אבא שמע ליה מן הדא (הושע ו, ב) יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו וכתב בתריה ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ.

השנית בברכת אתה קדוש שאומר בעשרת ימי תשובה במקום האל הקדוש המלך הקדוש. ואם טעה וחתם האל הקדוש חוזר לראש. ואם לא נזכר אחר שהשלים כל תפלתו חוזר לראש.

השלישית בברכת אתה חונן שאומר בליל מוצאי שבת הבדלה ואם שכח לאמרה במקומה אם נזכר קודם שומע תפלה מבדיל בשומע תפלה ואם נזכר אחר שומע תפלה משלים תפלתו וא"צ לחזור מפני שאמרה על הכוס. וכ' בעל הלכות גדולות כיון שתלוי הדבר בכוס היכא שאין לו כוס צריך לחזור ולהתפלל. והר"י כתב אף אם אין לו כוס מזומן בלילה אם יודע

שימצא למחר אין צריך לחזור ולהתפלל אלא אם כן סבור שאף למחר לא יהיה לו ולפי זה אף בתשעה באב שחל להיות באחד בשבת אם טעה ולא הבדיל בתפלה אין צריך לחזור ולהתפלל כיון שמבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב.

הרביעית בברכת השנים אם בימות הגשמים שואל את הגשמים וזמנם מיום ששים בתקופת תשרי עד ליל פסח (תענית י) ויום ששים יבא בכ"ב יום מנובימבר אם היה אותה פבריר מכ"ח יום. אבל אם היה פבריר מכ"ט יום תהיה השאלה בכ"ג נובימבר, כי תקופת תשרי לעולם שבעה ימים קודם אכטובר. ואם בימות החמה שואל את הטל וזמנו מיום ראשון של פסח עד יום ששים בתקופת תשרי ויום ששים כלפני ששים. כתב הרא"ש ראיתי בפרובינצא ששואלין את הגשמים משבעה במרחשון וישר מאד בעיני כי תלמוד שלנו בבלי הוא ולא היתה בבל צריכה למים אבל כל הארצות האלה צריכות למים במרחשון ואם לא ירד גשם עד ששים בתקופה יפסידו הזרע ולמה לא נעשה כמשנה שאומרת בשבעה במרחשון שואלין את הגשמים. שכח ולא שאל גשמים בברכת השנים (שם) אם נזכר קודם שומע תפלה שואל את הגשמים בשומע תפלה ואם נזכר אחר שבירך שומע תפלה חוזר לברכת השנים ואם לא נזכר אלא אחר שהשלים כל תפלתו חוזר ומתפלל. וכתב אבי העזרי שאם נזכר קודם תקע בשופר גדול וכו'. וכבר כתבנו למעלה ראייה לזה. וכן מי ששכח שאלה מברכת השנים והיה אותו היום מתענה ונזכר קודם שומע תפלה שואל תחלה את הגשמים בשומע תפלה ואח"כ אומר עננו כי שאלת הגשמים היא יותר חובה מעננו שהרי אם שכח שאלת הגשמים והשלים כל תפלתו חוזר ומתפלל ואם שכח עננו והשלים כל תפלתו אינו חוזר ומתפלל כמו שנפרש לקמן. ומפרש בפ' אין עומדין (לג, א) שאלה בברכת השנים מאי טעמא אמר רב יוסף מתוך שהיא פרנסה קבעה בברכת פרנסה.

החמישי בברכת השיבה שופטינו כבראשונה שאומרים בעשרת ימי תשובה במקום מלך אוהב צדקה ומשפט המלך המשפט. ואם טעה וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר לתחלת הברכה שהיא השיבה שופטינו. ואם לא נזכר עד אחר שהשלים כל תפלתו חוזר לראש ופירוש המלך המשפט המלך שהוא מלך המשפט וכמוהו (יהושע ג) הארון הברית שרוצה לומר הארון ארון הברית. וזה להפליג במעלתו. והראב"ד פירש המלך שהוא עצם המשפט כלומר שהוא עצם המדע והחכמה לשפוט תבל בצדק ואינו מקבל מזולתו שנא' (ישעיה ג) ויגבה ה' צבאות במשפט.

הששי בברכת תשכון בתוך ירושלים שאומר בתשעה באב נחם ה' אלהינו ובירר' (תענית פ"ב ה"ב) אומר שצריך לאמרו בהודאה. דגרסינן התם (בפרקא בתרא) [בפ"ב] דתעניות ר' אבדומה דצפורין בעא קמי ר' מונא והיכן הוא אומרה אמר ליה כן א"ר ירמיה בשם רב כל דבר שהוא להבא אומרו בעבודה וכל דבר שהוא לשעבר אומרו בהודאה ומתניתין אמרה כן נותן הודאה לשעבר וצועק לעתיד לבא. וכתב הרי"ף ועתה נהגו העולם לאמר בברכת תשכון לפי שהוא מעין הברכה, וסומכים על הא דאמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילא משמיה דרב (ע"ז ח, א) אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע תפלה אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברכה וברכה אומר. וכתב ה"ר גרשום בר' שלמה שאם טעה ולא הזכירו במקום הנהוג שיאמר אותו בהודאה שהוא מקומו המיוחד לו מן הדין, ואם לא נזכר עד שהשלים תפלתו אינו חוזר ומתפלל משום דקיימא לן בפרק במה מדליקין (כד, א) כי בימים שאין בהם קרבן מוסף כגון תעניות ומעמדות וחנוכה ופורים אם טעה ולא אמר מעין המאורע אין מחזירין אותו. אבל בימים שיש בהם קרבן מוסף כגון ר"ח וחולו של מועד אם טעה ולא אמר מעין המאורע מחזירין אותו. והכי איתא בהדיא בתוספתא (ברכות פ"ג).

השביעית בברכת שמע קולנו שאו' בימי הצומות עננו וזהו בתפלת היחיד אבל כשחוזר ש"צ התפלה אומרו בין גואל לרופא. מי ששכח לומר עננו אם נזכר קודם שעקר את רגליו אומר עננו אבינו וכו' כי אתה שומע תפלת כל פה ופודה ומציל בכל עת צרה וצוקה יהיו לרצון אמרי פי וגו' ואם עקר את רגליו אינו צריך לחזור (שבת כד).

השמינית בברכת רצה שאומר בראשי חדשים ובחולו של מועד יעלה ויבא. ואם שכח בראש חודש לאומרו אם היה בתפלת הלילה אינו חוזר התפלה (ברכות ל, ב) לפי שאין מקדשין את החדש בלילה אלא ביום (ר"ה רפ"ג) משום דגבי תקעו בחודש שופר כתיב (תה' פא, ד) ומשפט לאלהי יעקב ובמשפט כתיב (ירמי' כא, יב) דינו לבקר משפט, אבל אם שכח ביום לאומרו אם נזכר קודם שעקר את רגליו חוזר לעבודה, ואם נזכר אחר שעקר את רגליו חוזר ומתפלל. ובחולו של מועד אם שכח לאומרו בין בתפלת הלילה בין בתפלת היום אם נזכר קודם שעקר את רגליו חוזר לעבודה ואם נזכר אחר שעקר את רגליו חוזר ומתפלל ואם היה רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו ונזכר שהשלים את תפלתו קודם שיעקור רגליו חוזר לעבודה.

התשיעי בברכת מודים שאומר' בחנוכה ופורים על הנסים ואם שכח לאומרו בין בחנוכה בין בפורים אינו חוזר התפלה, בין נזכר קודם שעקר את רגליו בין לאחר שעקר את רגליו כמו שכתבנו.

כתב הרא"ש ונראה שכל אותם שאין מחזירין אותו כגון על הנסים בחנוכה ופורים ויעלה ויבא בליל ר"ח וענינו וכיוצא בהם כגון שסיים אותה ברכה אף על פי שלא פתח בברכה של אחריה אינו חוזר ואם יחזור הוי ברכה לבטלה. וה"ר אלחנן כתב שכל זמן שלא פתח בברכה של אחריה חוזר. וה"ר יונה כתב שאין לו לחזור, והביא ראיה מדאמרין בפ' תפלת השחר א"ר תנחום א"ר יהושע בן לוי טעה ולא הזכיר של ראש חדש בעבודה חוזר לעבודה בהודאה חוזר לעבודה בשים שלום חוזר לעבודה דמשמע שמידי שמסיים ברכת עבודה דיינינן בטעות, ולכך אמר לשון חוזר אף על פי שלא התחיל עדיין ברכה אחרת. ור"י ראה לרבי' תם שחוזר לאחר מודים בדבר שאם לא אמר אין מחזירין אותו, ותמה הרא"ש וכתב דלא מסתבר כלל דכל היכא דאם עקר רגליו אינו חוזר לראש גם אם סיים הברכה אינו חוזר לעבודה. ואפשר שהוא היה מפרש אין מחזירין אותו אינו חייב לחזור אבל אם רצה יחזור. ומיהו גם זה יתכן אם סיים תפלתו שיוכל לחזור לראש. דלא גרע מתפלת נדבה, אבל באמצע התפלה כיון שאינו מחוייב לחזור נראה לי דהוי הפסק אם הוא חוזר עד כאן דברי הרא"ש.

נקוט האי כללא בידך מי שטעה באחת משלש ברכות ראשונות חוזר לראש התפלה ובאמצעות אף נזכר באיזו ברכה טעה חוזר וגו' [ואו'] מאותה ברכה שטעה בה על הסדר. ואם אינו נזכר באיזו ברכה מהם טעה חוזר לאתה חונן. ואמרי' בירושלמי בפרק אין עומדין (פ"ה ה"ג) טעה ואינו יודע היכן טעה חוזר למקום הברור לו. ובשלש אחרונות אם טעה באחת מהם חוזר לעבודה. וכל מקום שהיחיד חוזר ומתפלל שליח צבור חוזר ומתפלל אם טעה כמותו בעת שמתפלל בקול רם חוץ משחרית של ראש חדש שאם שליח צבור ולא הזכיר יעלה ויבא עד שהשלים תפלתו אין מחזירין אותו מפני טורח צבור שאנו סומכי' על תפלת המוספים שעדיין היא לפניו שמזכיר בה ראש חדש. וכתב בעל הלכות גדולות וכן אם טעה ולא הזכיר במוסף אין מחזירין אותו מפני טורח צבור ועוד שהרי תפלת המנחה לפניו. אבל הרא"ש כתב שאם טעה ולא הזכיר במוסף שמחזירין אותו ולא נסמוך על מה שמזכיר בשחרית, דדוקא על תפלה שעדיין לפניו אנו סומכין ולא על התפלה שהזכיר בה כבר. ולא נסמוך ג"כ על מה שיוכל לומר במנחה כי דוקא בשחרית ומוסף שרגילי' להתפללם כאחד הוא שאנו סומכים מתפלה לתפלה אבל לא מתפל' מוסף לתפל' המנחה ע"כ. שליח צבור ששכח ולא אמר עננו בין גואל לרופא אומר בשומע תפלה כיחיד. כתב ר"י זכרנו לחיים

וכתוב לחיים ובספר חיים שמוסיפין בעשי"ת אם לא אמר מחזירי' אותו בין ביחיד בין בצבור דמשנה הוא ממטבע ברכות. וכתב הרא"ש תמה אני למה מחזירי' אותו מאחר שאינו מוזכר בתלמוד דבהמלך הקדוש והמלך המשפט איכא פלוגתא ופסיק תלמודא (ברכות יב, ב) דלא יצא, אבל בזכרנו ומי כמוך אם תקנת גאונים היא לאמרם מנלן דמחזירין אין זה נקרא משנה ממטבע ברכות מאחר שלא הוזכר בתלמוד. וכן כתב הרמב"ם ז"ל וכן כתב הרמב"ן ז"ל בשם הגאונים שאין מחזירין אותו בין יחיד בין שליח צבור, ומפני שהיא תקנת גאונים לאמרם לא מניתים בכלל האחרים.

כתב בעל הלכות גדולות שאם שכח אדם דבר שיצטרך לחזור בשבילו ולהתפלל יכוין דעתו וישמע מפי שליח צבור כל שמנה עשרה ברכות מראש ועד סוף ויצא ידי חובתו כדאמרינן בשלהי ראש השנה (לד) כשם שמוציא את שאינו בקי כך מוציא את הבקי ואף על גב דאמרינן התם שלא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות דאניסי וטרידי אבל דעיר לא היינו היכא דלא התפלל כלל אבל היכא שכבר התפלל אלא שטעה מוציא אף הבקי וכן פירש רב אחאי וכן כתב הרב רבי מאיר דרוטנבורק.

וחזור שליח צבור את התפלה בקול רם להוציא את מי שלא התפלל והכל עומדין ושומעין כל ברכה וברכה מפיו ויענו אמן בין אותם שיצאו ידי תפלה ובין אותם שלא יצאו, ובכונה שיכוין בלבבו אמת היא הברכה שבירך המברך ואני מאמין בזה כי אמן הוא לשון אמנת דברים. ולא יענה אמן חטופה פירוש שחטף וענה אמן קודם שתכלה הברכה מפיו המברך. וי"מ חטופה כאלו האלף נקודה בחטף. ולא אמן קטופה. פי' שאינו מחתך כל האותיות. וי"מ שפסק אמן לשנים. וי"מ שלא אמר אמן אלא מן. ולא אמן יתומה פי' שלא שמע הברכה מפיו המברך. ואם הוא יודע איזו ברכה סיים אף על פי שלא שמע מפיו יכול לענות. וי"מ אמן יתומה ר"ל אחר זמן מרובה שסיים הברכה וענה אמן על דעת אותה ברכה. ולא יזרוק ברכה מפיו. פי' לא ימהר להוציא הברכה מפיו אלא יברך בנחת. וכתוב בערוך (אמן ב) הא דאמרי' שאין עונין אמן יתומה קשיא ליה לרבינו נסים מהא דאמר בסוכה בפ' החליל (נא, ב) כיון שהגיע לענות אמן הלה מניף בסודרין והן עונין אמן והא הני לא שמעי הברכה אלא בהנפת הסודרין יודעין שהגיע שעת אמן ועונין אמן יתומה ופרק' הא דתניא אין עונין אמן יתומה מפרשי רבנן דבני מערבא (ירו' ברכות סוף"ח) שעל מי שהוא חייב לענות אמן צריך שישמע הברכה ואח"כ יענה אמן ולא יענה אמן יתומה וזה שהיו עונין אמן בהנפת הסודרין היה בקריא' ס"ת אבל לא בתפלה ולא בדבר שש"צ מוציא את הרבים ידי חובתן. וכן מפורש בגמרא דסוכה דבני מערבא בימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה עמד אחד מהם לקרות בתורה היה הממונה מניף בסודרין עד כאן. מכאן נהגו שש"ץ עומד בתיבה להשמיע לרבים ולהוציא מי שאינו בקי. ואף על פי שאמרו אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל טוב הוא זה המנהג שאלמלא כן לא ישמעו מרוב הקהל המתאספים בבית הכנסת. וגרסינן בשבת בפרק כל כתבי הקדש (קיט, ב) אמר ריש לקיש כל העונה אמן בכל כחו פותחין לו שערי גן עדן שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים אל תקרי אמונים אלא אמנים. ואמרי' בברכות בפ' אלו דברים (נג) גדול העונה אמן יותר מן המברך. יש מפרשים כי אמן בגימט' עולה למנין צ"א והוא כמנין שני שמות יוד הא אלף דלת. וי"מ כי המברך דומה לשטר שלא נתקיים בב"ד ויכול אדם להכחישו ואחר שהוא מאושר ומקוים עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כך אמן הוא קיום חותם הברכה וכן עיקר. וכתב הרא"ש בתשובה אלו שחוזרין ואומרי' התפלה עם ש"ץ מלה במלה אפי' אינם חותמין עמו צריך לגעור בהם שש"ץ מתפלל להוציא מי שאינו בקי והקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכת ש"ץ ולומר אמן וכשאינן תשעה בבית הכנסת שמכוונין לברכת ש"ץ קרוב אני בעיני שברכת ש"ץ לבטלה לפי שברכת ש"ץ נתקנה לאמר' בעשרה לכך כל אדם יעשה עצמו כאלו אין תשעה זולתו ויכוין לברכת ש"ץ והחוזרין עמו נראה בקלות ראש עד כאן.

ואומר שליח צבור בסוף ברכת אתה גבור:

נקדישך ונעריצך. ונעריצך כבר זכרנוהו למעלה. כנועם ע"ש (משלי ג, יז) דרכיה דרכי נועם שיח ע"ש (תה' קב, א) ולפני ה' ישפוך שיחו. סוד ע"ש (שם קיא, א) בסוד ישרים. שרפי קודש נקראו כן המלאכים לפי שהם שורפים בהבל פיהם. המשלשים לך קדושה, שאומר קדוש קדוש קדוש ג"פ להורות שאין לקדושתו חקר, כי כאשר יזכיר האדם דבר ג' פעמים די לו כאלו הזכירו מאה פעמים. והחכם רבי דוד קמחי ז"ל פירש שאמר שלשה פעמים קדוש כנגד ג' עולמות שהם עולם העליון ועולם התיכון ועולם השפל הוא העולם הזה. והנכבד בזה העולם הוא האדם ואומר שהוא קדוש ונעלה משלשה עולמות ובשני עולמות יקדישוהו ירוממוהו בתהלתם. והאדם גם כן בעולם השפל ע"כ. ובתנחומ' (פ' יתרו י') מפרש דברים רבים שהם משולשים: אבות משולשים אברהם יצחק ויעקב. ישראל משולשים כהנים לויים וישראל. משה אותיותיו משולשים. רועים שלשה משה ואהרן ומרים. תורה משולש' תורה נביאים וכתובים. וגם תורה אותיותיה משולשות, פירוש אותיו' אבג"ד שהתורה כלה יוצאת מהן הם משולשות כיצד, אחדים עשרות ומאות. והאחד ג' פעמים ג' וכן העשרות וכן המאות. פירוש אחר אב"ג בי"ת שלישי של שלשתן. בג"ד גימ"ל שלישי. גד"ה דל"ת שלישי. וכן עד סוף האותיות. עוד שמעתי פירוש אחר בשם הרא"ש אב"ג יעלו ששה והם משולשים שלש אותיות ושני פעמים שלשה בג"ד הם תשעה והם משולשים. גד"ה הם י"ב והם משולשים. וכן עד סוף האותיות. שלשה תפלות ביום ערב ובקר וצהריים. וכן שלמה עשה שלש ספרים שיר השירים ומשלי וקהלת וזהו שאמר (משלי כב, כ) הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת. וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר. כלומר המלאכים נוטלים רשות זה מזה שלא יקדים האחד ויתחיל אא"כ פתחו כלם ביחד. וזהו שאמרו ביוצר כלם כאחד עונים באימה וכו'. ונהגו לנענע עצמן בקדושה וסמך לדבר (ישעיהו ו, ד) וינועו אמות הספי' מקול הקורא. וכתוב (יחזק' ג, יב) ותשאני רוח ואשמע אחרי וגו' כלומר, כשהייתי שומע הקדושה כאלו רוח היתה נושאה אותי. לעמתם משבחי' ואומרים כל ארבע רוחות הם לנוכח פני האופנים והם משבחי' להקב"ה באיזה נוכח שירצו, כי הכבוד מלא את כל הרוחות ואינן צריכין להסב פניהם לכל צד שהרי יש להם פנים לכל צד כמו שנאמר (שם א, ט) איש אל עבר פניו ילכו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו לא יסבו בלכתם. ואומר כל אחד מהם ברוך כבוד ה' ממקומו לפי שאין יודעין איה מקומו. והר"ם במז"ל פיר' ממקומו כפי מעלתו ועצם חלקו במציאות. ובדברי קדשך כתוב לאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה ישראל נקראו ציון כדאיתא בפסיקתא (פסידר"כ סוף אנכי) אמר רבי חנניא בר פפא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום שנקראו ישראל ציון אלא זה (ישעיה נא, טז) ולאמר לציון עמי אתה. או יש לומר ציון ממש ומן הדין הי' לומר ה' ימלוך לעולם ועד שהוא של תורה (שמות טו, יח) אלא בשביל הזכרת ציון אנו אומרים זה שאמר דוד על שם (תה' קלז, ו) אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי. ובכל התפלות אנו מזכירין או ציון או ירושלם.

וכשיגיע ש"ץ למודים וכורע כל העם שוחין ואומרין הודאה קטנה המתחלת כמו כן במודים שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו אדוני אתה על ידי שליח אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים ואם יקבל על ידי שליח אינה קבלה גמורה שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי. אבל בשאר התפלה שהיא בקשה יכול לתבוע צרכיו על ידי שליח שכל אדם חפץ בטובתו ולא יכחיש ויאמר לא שלחתי, וזה שאמר דוד (ע' תה' קמ, ז) אמרתי לה' ה' אתה אני בעצמי אמרתי לו ולא על ידי שליח. אלהי כל בשר פסוק הוא (במד' טז, כב). יוצרנו יוצר בראשית ברכות והודאות אנו נותנין לשמך הגדול על שהחייטנו וקיימתנו. וכן תעשה להבא שתחיינו ותחוננו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך. על שם (ישע' סב, ט) ומקבציו ישתוהו בחצרות קדשי. לעשות רצונך על שם (תה' מ, ט) לעשות רצונך אלהי חפצתי. ולעבדך בלבב שלם על שם (דב' יא, יג) ולעבדו בכל לבבכם. על שאנו מודים לך על שזכיתנו מכל האומות

וקרבתנו להודות לך. וכורע תחלה וסוף ובתלמודא דידן (סוטה מ, א) אינו מזכיר בה חתימה. אבל בירושלמי (סופ"א דברכות) חותם בה בא"י אל ההודאות וכן היה נוהג הרא"ש. ואמרי' בירושלמי בפרק קמא דברכות הכל שוחין עם הצבור בהודאה. רבי זעירא אומר ובלבד במודים. תניא הכורע בהודאה של הלל ובהודאה של ברכת המזון הרי זה מגונה וכן במודים של נשמת כל חי. פי' הודאה של הלל הוא אורך כי עניתני.

וכשמסיים שליח צבור ברכת מודים אומר או"א ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה על ידי משה עבדך וכו'. ומזכיר זכות אבות שהם שלשה לפי שהשלש ברכות חלות בזכותן ואמר משולשת כי הם שלש פסוקים. כתב ה"ר יוסף קמחי ז"ל שאין לומר כהנים עם קדושי' כי אינם כהני ישראל אלא כהני ה' כמו שאין לומר נביאי ישראל אלא נביאי ה'. וגם אין לומר כהנים עם קדושיך כי אינם נקראים עם והעד (שמות יט, כד) והכהנים והעם. וכתוב (ישעי' כד, ב) והיה כעם ככהן. אלא הנכון לומר כהנים בעם קדושיך. ונראה לי שיוכל לומר כהנים עם קדושיך כדאמרינן בודוי יום הכפורים ובני אהרן עם קדושיך וכן הוא כתוב בסדרי רב עמרם ורבינו סעדיה. וכתב אבן הירחי ושמך את שמי אין מנהג בצרפת לאמרו דאמרינן בסוטה בפ' אלו נאמרים (סוטה לח, א) ושמך את שמי שמי המיוחד לי שמברכין את העם בשם המפורש ועתה אין אנו מברכים בשם המפורש ואנו מבקשין את ברכתך. ואומר ברכנו בברכה המשולשת בתורה וכו' וכבר אמרנו המשולשת ומה לנו להוסיף עוד ושמך את שמי כשם שאין אנו אומרים כה תברכו את בני ישראל ששניהם לשון צוואה ולא לשון ברכה כן כתב רש"י ותכף וישם לך שלום יאמר שים שלום דומה לדומה אבל בספרד ובפרובנצ' נהגו לאמרו ולא יתכן עד כאן. ובסדר רב עמרם ורבינו סעדי' כתב ושמך את שמי ועליהם סמכו באלו הארצות לאמרו חדוש יברכך ה' וישמרך כנגד ג' שקורין בתורה בחול. יאר ה' פניו אליו ויחנך כנגד ה' שקורין במועד. ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום כנגד שבעה שקורין בתורה בשבת.

ונשאל הרי"ף אם צריכין הקהל לענות אמן כשאומר שליח צבור ברכת כהנים והשיב דאין צריך לענות אמן אלא כשנושא הכהן את כפיו עד כאן. והטעם מפני שאין עונין אמן אלא כשומעין מפי המברך. ולכן יש מקצת יחידים שעונין כן יהי רצון במקום אמן. ואסור ליחיד לומר ברכת כהנים בתפלתו כי בצבור נתקנה כנגד נשיאות כפים שאינה אלא בעשרה אומרה שלי' צבור. וכשהכהנים נושאים את כפיהם צריך שליח צבור לקרותם קודם שיתחיל רצה ואומר כהנים ואז עוקרין את רגליהם ממקומם לעלות לדוכן וכשעוקרין את רגליהם לעלות אומרי' יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתהא ברכה זו שצויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה ולא יהיה בה מכשול ועון מעתה ועד עולם. וכתב רבינו תם שאין לשליח צבור להפסיק ולקרוא כהנים דהוי הפסק בתוך התפלה אלא הסגן של ש"צ קורא. ועולין לדוכן ועומדין שם פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם ומברכין בא"י אמ"ה אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל באהבה. ומגביהין ידיהם כנגד כתפיהם ופושטין ידיהם וחולקים אצבעותם כדאי' במדרש (עיי' תנחומא נשא ח: פסדר"כ ע' טו ופסק"ר פט"ו) מציץ מן החרכים (שיר ב, ט) ששכינה למעלה מראשיהם ומציץ מבין חרכי אצבעותיהם. ומכוונין לעשות חמשה אוירים בין שני אצבעות לשני אצבעות אויר אחד ובין אצבע לגודל ובין גודל לגודל לקיים מציץ מן ה' חרכים. ושליח צבור מקרא אותם יברכך והם עונין אחריו מלה במלה עד שיסיימו פסוק ראשון ואז עונין הקהל אמן וכן אחר פסוק שני וכן אחר השלישי. ואחר כך מתחיל שליח צבור שים שלום ואז הכהנים מחזירין פניהם כלפי ההיכל ואומרים (סוטה לט, א) רבונו של עולם עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שהבטחתנו השקיפה ממעון קדשך וגו'. וגרסי' בחגיגה בפרק אין דורשין (טז, א) המסתכל בשלשה דברים עיניו כהות בקשת ובנשיא ובכהנים. ודוקא במקדש לפי שמברכים את העם בשם המפורש ושכינה שורה על ידיהם אבל בגבולי' ובזמן הזה שאין מברכין בשם המפורש

ואין השכינה שורה על ידיהם אינו אסור אלא משום היסח הדעת. כדאמרין בירושלמי דמגלה עלה דמתני' (פ"ד ה"ה) היה ידיו צבועו' אסטיס לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלין בו, אמר ר' יוסי זאת אומרת שאסור להסתכל בכהנים בשעה שהן מברכים את ישראל. אמר ר' חגי כלום אמרו אין מסתכלין אלא מפני היסח הדעת אנא מסתכלנא ולא מסחא דעתאי. פירוש שכיון שאינו מסתכל עומד באימה ומכוין לברכה.

וכשמברכין הכהנים את העם יש אנשים שאומרים פסוקים מעין כל מלה ומלה של ברכה ואין ראוי לאומר' מהטעם שאמרנו, והכי איתא בסוטה בפרק ואלו נאמרין (לט, א) העם בשעת ברכת כהנים מה הם אומרים אמר רב חסדא ברכו ה' מלאכיו ברכו ה' כל צבאיו ברכו ה' כל מעשיו. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל האומרם בגבולין אינו אלא טועה. א"ר חנינא בר פפא תדע דבמקדש נמי לא לבעי למימרינהו כלום יש עבד שמברכים אותו ואין מאזין. א"ר אחא בר חנינא תדע דבגבולין נמי מיבעי למימרינהו כלום יש עבד שמברכים אותו ואינו מסביר פנים. א"ר אבהו מריש הוה אמינא להו כיון דחזינא לר' אבא דמן עכו דלא אמר לה אנא נמי לא אמינא להו. מכאן שאין אומרים אותן אפילו בגבולין. ואמרין בתוספתא דברכות (א, ט) אין עונין עם המברך רבי יהודה היה עונה עם המברך קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וברוך ה' ממקומו כל אלו היה אומר ר' יהודה עם המברך. גרסינן בירושלמי דברכות בפרק אין עומדין (ה"א) א"ר יהודה בן פזי בשם ר"א כל כהן שהוא עומד בבית הכנסת ואינו נושא כפיו עובר בעשה. פי' בשעה שקורא שליח צבור כהנים. רבי יהודה בן פזי כד הוה תש ולא הוה חזיק רישיה הוה קאים אחורי עמודא. ר"א נפיק לבראי. וכתוב בערוך: נשאלה שאלה מן הגאונים כהן שלא התפלל ומצא צבור שמתפללים מותר לעלות לדוכן או לא והשיבו לא מצאנו דבר שמעכב ברכת כהנים אלא נטילת ידיים דאמרין בסוטה (לט, א) כל כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו. אבל לא מצאנו שהתפלה מעכבת ויעלה ויברך.

נשאל הר"ם במז"ל קהל שהתפללו וכלם בקיאים בתפלה אם ירד שליח צבור לפני התיבה ויחזור התפלה בקול רם או אינו חוזר כי חזרת התפלה היא שלא לבייש את מי שאינו בקי ובכאן כלם בקיאים ואינו חוזר משום ברכה לבטלה הואיל וכבר יצאו כלם ידי חובת עצמם בלחש או ירד לפני התיבה ויחזור כדי שלא תתבטל תורת הסדר. וא"ת כי לא תתבטל תורת הסדר אלא א"כ יהיה בקהל מי שאינם בקיאים כמה יהיו שחוזרין בשבילם. והשיב הואיל ותקנו חכמים ז"ל שירד ש"צ לפני התיבה להוציא את מי שאינו בקי ולדברי ר"ג שאמר (ר"ה לג, לד) אפילו הבקי שלא התפלל בינו לבין עצמו לא תהיה חזרת ש"צ ברכה לבטלה כלל מפני עיקר התקנה, ואף על פי שלא יהיה בקהל מי שאינו בקי כמו שתקנו הקדושה בבית הכנסת (פסחים קא, א) והיה עיקר זה מפני האורחים ונתחייבו לאמרו בכל בתי כנסיות ואף על פי שאין שם אורחים. וכמו שתקנו ברכה אחת מעין שבע בליל שבת בשביל המאחרים לבא בבית הכנסת (שבת כז, ב) ונתחייבו לאומרה תמיד ואף על פי שהיו שם כל הקהל. וכן על דבר הנתקן בשביל דבר אח' אין ענינו שלא נעשית התקנה ההיא עד שיהיה שם אותו הדבר שנתקנה בשבילו, רק ענינו שנעשה התקנה ההיא על כל פנים גזרה שמא יהיה שם אותו הדבר שנתקנה בשבילו. וצריך שיובן זה הענין שאם לא כן היו החכמים נותנין דבריהם לשיעורין, והיה צריך בכל תפלה לחפש כל איש ואיש שבבית הכנסת אם הוא בקי אם לא, ואז יחזור ש"צ התפלה וזה כולו חוץ מענין הגזירות והתקנות. עד כאן דבריו.

כתב רב עמרם שאם נכנס לבית הכנסת ורואה שאם יאמר כל הזמירות שלא יוכל להשלים ולהתפלל תפלתו עם הצבור שיאמר ברוך שאמר ומזמור של תהלה לדוד בלבד וחותרם בברכת ישתבח. ואף על פי שתקנו לומר מתהלה לדוד עד כל הנשמה תהלל יה נראה שעיקר התקנה לא היתה אלא מפני המזמור של תהלה לדוד כדאמרין בפרקא קמא דברכות (ד, ב) כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ובשביל אותו מזמור תקנו

לומר עד סיום התלים, הילכך טוב הוא שידלגם כדי שיקרא ק"ש ויתפלל עם הצבור. והרב רבינו יונתן כתב בשם רבותיו שאם נכנס בשעה שש"צ מתחיל יוצר ואין לו שהית /שהות/ לומר אפילו מזמור של תהלה לדוד טוב הוא שיקרא ק"ש בברכותיה ויתפלל עם הצבור ואח"כ יקרא פסוקי הזמירות עם הברכות שלפניהם ושל אחריהם לפי שהתפלה רצויה ומקובלת עם הצבור. וגרסינן בירושלמי דברכות (פ"ג ה"ב) הנכנס לבית הכנסת ומצאן עומדין ומתפללין אם יודע שהוא גומר עד שלא יתחיל ש"צ לענות אחריו אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל. באיזה אמן אמרו תריין אמוריין חד אמר באמן של האל הקדוש וחד אמר באמן של שומע תפלה. א"ר פנחס ולא פליגי מ"ד באמן של האל הקדוש בשבת ומ"ד בשומע תפלה בחול.

וגרסינן בפ' מי שמתו (כא, א) א"ר הונא הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ למודים יתפלל ואם לאו אל יתפלל לפי שצריך לשחות עם הצבור במודים שלא יראה ככופר במי שהצבור משתחוים לו. וכתב הריא"ף ואם יגיע הוא למודים או לאחת מן הברכות ששוהין בהם בשעה שש"צ אומר מודים שפיר דמי מאחר ששוחה עמו. ורבינו תם כשהי' עומד באמצע התפלה והיה ש"צ מגיע למודים היה משתחוה עם הצבור באמצע ברכה אבל לא בתחלה וסוף דאמרינן דאין לשחות בתחלת ברכה ובסוף ברכה אלא באבות ובמודים. וכתב הרא"ש ולכתחלה אין לעשות כן אם לא שיצטרך אדם להתפלל כדי שיסמוך גאולה לתפלה.

ואם היה מתפלל ושמע שהצבור אומר קדושה או אמן יהא שמייה רבא או ברכו כתב רש"י בסוכה בפרק לולב הגזול (לח, ב) בשם הלכות גדולות ששותק ומכוון למה שהצבור אומרים והוי כעונה. וכ"כ רבינו סעדיה ור"ח, אבל ר"ת ור"י כתבו שאינו שותק שכיון ששומע כעונה הוי הפסקה בתפלה וי"א דלא אמרינן שומע כעונה אא"כ הוא יכול לענות אבל המתפללין שאינם יכולין לענות, לא אמרינן בהו שומע כעונה. כתב רבינו האי הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין בלחש ימתין להתפלל עד שיגמרו וכשש"צ חוזר התפלה בקול רם יתחיל הוא עמו בלחש מלה במלה ויענה הקדושה עם הצבור במקומה ואין בזה הפסק וזה שאמרו אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ למודים לא אמרו זה אלא כשהתחיל קודם ש"צ אבל אם התחיל עם ש"צ שפיר דמי, כדי שלא יפסיק בין גאולה לתפלה.

כתב ה"ר גרשון ב"ר שלמה: נשאל לפנינו אם סח בתפלה אם צריך לחזור או לאו, ואם חוזר אם יחזור לראש או לאותה ברכה שסח בה, והשבנו תשובה לשואל כי צריך לחזור לראש כי כל י"ח ברכות כברכה אחת דמי. והארכנו מאד בדבר כמו שכתוב אצלנו בספרי תשובות שאלות עד כאן דבריו.

כתב הרב רבי' שמשון מקוצי המתפלל ושהה באמצע התפלה כדי לגמור את כלה אם שהה מעצמו בלא דחוי ואונס שאם היה רוצה היה יכול לגמור אינו צריך לחזור לראש כההיא דמגלה שקרא לסירוגין (ל, ב). וכן ההיא דראש השנה (לד, ב) שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא. אבל אם שהה מחמת שהיו מים שותתין על ברכיו ולא היה יכול להתפלל באותה שעה זה ודאי אם שהה כדי לגמור את כלה חוזר לראש. ולאחר שמסיים ש"צ חזרת התפלה אינו צריך לפסוע שלש פסיעות לאחוריו אם התפלל בלחש עם הצבור אבל אם לא התפלל בלחש פוסע שלש פסיעות לאחוריו (יומא נג, ב).